

Referències a la narració cavalleresca *Pierres de Provença* en les històries de la literatura catalana

Vicent Pastor Briones
(Universitat d'Alacant)

RESUM

La producció prosística de la literatura catalana als segles XVII i XVIII va estar força discreta. Tradicionalment la historiografia literària la catalogava sota l'etiqueta de la *Decadència* i a tot estirar recollia només els poetes més destacats (F. V. Garcia, F. Fontanella i J. Romaguera) i alguns historiadors. És en aquest context d'incúria historiogràfica on cal entendre la manca d'atenció que ha rebut una novel·la cavalleresca breu com és el *Pierres de Provença*, que té la peculiaritat d'ésser una traducció des del francès a través del castellà. Entre les esparses al·lusions fetes a la novel·la des de finals del segle XIX solem trobar molt poca informació rellevant, de manera que a penes podríem omplir una entrada no massa extensa en un diccionari de literatura. L'objectiu de l'article és revisar què s'ha dit sobre una novel·la que ha estat massa temps a l'ombra per tal de poder decidir futures línies d'investigació.

PARAULES CLAU

Pierres de Provença, literatura catalana moderna, història de la literatura.

ABSTRACT

The production of the Catalan literature in prose in the seventeenth and eighteenth centuries was quite discreet. Traditionally the historiography of our literature catalogued it with the label of *Decline* and just reflected the work of the most outstanding poets (F. V. Garcia F. Fontanella and J. Romaguera) and some historians. It's in this context of historiographical negligence that we must understand the lack of attention that has received a brief chivalric novel such as *Pierres de Provence*, which has the peculiarity of being a translation from the French via Spanish. Among the scattered references made to the novel since the late nineteenth century we usually find very little relevant information, so that we could barely fill a quite short entry in a dictionary of literature. The aim of this article is to check what has been said about a novel that has been too long in the shade, so that future lines of research can be decided.

KEY WORDS

Pierres de Provença, modern Catalan literature, history of literature.

Rebut: 15/06/2016

Accptat: 16/09/2016

Introducció

L'objectiu del present article és el d'analitzar les aportacions que ha fet la història de la literatura catalana a l'estudi de la novel·la francesa *Pierres de Provença*, de la qual ja tenim notícies en versió catalana des del segle XVI.

El volum d'estudis sobre el període barroc i neoclàssic de la literatura catalana ha estat, tradicionalment, inferior en quantitat al d'altres períodes. Per tal de superar aquesta mancança és imprescindible revisar a fons tot el que s'ha publicat a fi d'anar omplint espais que han estat desatsos.¹ Podríem parlar, doncs, d'un centenar i escaig de títols consultats, fonamentalment en català, però també en castellà, francès, alemany i italià, dels quals més de dos terços no ens han aportat cap informació sobre la novel·la *Pierres de Provença*, objecte del present article, bé perquè no en parlen bé perquè el seu abast cronològic no recull el període en què es va escriure l'obra. Per tant, dins el volum de textos consultats sobre aquesta època, les pàgines dedicades a la novel·la *Pierres de Provença* han estat escasses, com s'esdevé generalment amb la discreta producció prosística catalana dels segles XVII i XVIII de l'època moderna.

Abans, però, d'endinsar-nos en aquesta anàlisi de les aportacions bibliogràfiques sobre el text a casa nostra, fóra interessant explicar quina ha estat la trajectòria de la novel·la des de l'original francès al català. També traçarem una panoràmica de les vicissituds del llibre en altres llengües, fonamentalment de l'àrea romànica.

El text que ací ens ocupa és l'obra d'un autor anònim que la va escriure en francès –no pas en provençal–² al sud de França, molt probablement entre 1430 i 1450.³ Aquesta novel·leta fa de mal classificar, perquè hi podem trobar una barreja d'elements que no aconsellen encabir-la sense més explicacions dins el gran calaix dels textos cavallerescs.⁴

La història de *Pierres de Provença* i la gentil Magalona es va estendre per tota Europa, de manera que se'n troben versions en alemany, anglés, castellà, català, italià, polonés, portugués, rus, etc., amb nombroses reimpressions.⁵ En el cas del castellà –llengua pont vers el català– comptem

1. Ha estat enormement profitosa per a aquest treball la Biblioteca del Corpus Digital que ha enllestit la càtedra Marius Torres, així com els treballs de Josep Massot, donant llum a l'evolució dels estudis d'història de la literatura catalana, des dels primers antecedents fins a les beceroles del segle XXI.

2. François Roudaut (2009: 26) afirma que malgrat la possibilitat d'un text primitiu en provençal hi ha pocs elements que recolzen la hipòtesi; amb tot, creu que «la langue d'origine elle-même est incertaine».

3. Babbi (2003: VI) i Roudaut (2009: 26-29). L'autoria atribuïda tradicionalment a un canonge del segle XII anomenat Bernard de Tréviers ja va estar descartada a finals del segle XIX per G. Paris (1889: 511).

4. No podem ignorar que l'element cavalleresc és un més dels que la conformen, junt amb el sentimental, el d'aventures o, fins i tot, l'hagiogràfic. Deuríem veure el *Pierres de Provença* com una narració cavalleresca breu en què l'element cavalleresc està poc desenvolupat per raons d'espai i d'economia editorial. Aquests aspectes són significatius perquè es podria dir que la novel·la forma part d'un corpus de textos que es publicaren de forma continuada durant els segles XVI al XVIII seguint uns criteris comercials molt marcats, fins a l'extrem que es parla d'un gènere editorial més que no pas d'un gènere literari (Victor Infantes, 1989: 120).

5. Per a un inventari complet de les edicions fetes en diferents llengües Babbi (2003: 267-296). En francès, hi ha set edicions modernes (1913, 1965, 1977, 1984, 2003, 2009, 2010), i quatre traduccions al francès modern (1926, 1953, 1981, 1983) i una a l'italià (2003). La fortuna d'aquest text a Itàlia fou tardana i magra, amb només cinc edicions: 1750 Torí, 1815 Vercelli, 1863 Torí, 1864 Novara i s.d. Novara. Pel que fa al castellà, la darrera edició que recull Babbi és de Barcelona en 1876 i Roudaut una feta a Barcelona en 1946. En 1994 C. González i C. Faulhaber van editar un text, s.d, s.l, s.n. (ca. 1750), amb el títol *La historia de la linda Magalona, hija*

amb moltes edicions, i en català tenim un nombre total d'onze documentades, les quals plantegen alguns interrogants que cal resoldre, com ara l'existència d'una hipotètica primera edició (*ca.* 1538 *ante quem*) de la qual no se'n conserva cap exemplar. Aquesta podria derivar bé de les cinc edicions castellanes aparegudes entre 1519 i 1533, bé de les vora trenta edicions franceses confegides des de 1480, en el cas que foren traduccions directes. Ara bé, si partim de la de 1650, Honorat Comalada –el misteriós traductor de l'obra– tenia nou edicions castellanes a l'abast per fer-ne la traducció al català; el nombre d'edicions franceses vorejava la cinquantena ja aleshores.

La fortuna editorial del text no s'adiu sempre amb el favor de la crítica literària. Tot i ser la filologia francesa la més activa, com és natural, en l'estudi de l'obra *Pierre de Provence et la belle Maguelonne*, la dificultat per trobar informació relativa a la novel·la en les històries de la literatura francesa és palesa.⁶ ARLIMA⁷ ens aporta un llistat d'estudis sobre el *Pierres*, la major part dels quals són generalistes. Si ens centrem en els que abasten els darrers vint-i-cinc anys, observem que la tasca més destacada en els estudis sobre aquesta novel·la ha estat la d'Anna M. Babbi, que li ha dedicat molts treballs i ha enllestit una edició crítica amb traducció a l'italià (2003). Aquesta autora s'ha ocupat de l'estudi dels manuscrits, de la recepció del text en alemany i en d'altres literatures, etc. També Helwi Blom (1996) ha treballat la qüestió de la recepció de la novel·la, però cenyint-se a la França del XVII. La major part dels darrers estudis, fonamentalment els coordinats o escrits per Vincensini (2007, 2009) i Galderisi (2009) s'apropen al text des de la perspectiva de la novel·la sentimental.⁸

Pel costat dels estudis del text castellà, veiem en el mateix període una certa efervescència en els estudis sobre les històries cavalleresques breus a principis dels anys 90 i en els darrers anys. En un esforç encomiable de recollida de referències bibliogràfiques, Karla Xiomara Luna va publicar a finals del 2015 el seu article *Bibliografía de las historias caballerescas breves (1995-2015)*. Una de les primeres conclusions que podem extraure de la consulta del seu treball és que els estudis fets no traspuen la indigència d'aportacions que trobem en la historiografia de la literatura catalana. L'apartat més generalista de la bibliografia inclou articles que analitzen el corpus textual del gènere o algun aspecte concret, fent alguna al·lusió al *Pierres* (edicions, relació amb el *París i Viana*, la geografia de la novel·la, etc.). Hi caldria destacar els fonamentals treballs de Víctor Infantes des dels primers anys 90, quan –junt amb Nieves Baranda– va definir clarament els trets definitoris del gènere cavalleresc breu i va encunyar el terme “gènere editorial” per referir-s'hi. Els estudis més específics no són, excepte García Collado (1994) i Gómez (2012), treballs centrats única i exclusivament en aquesta novel·la: Baranda (1995a) tracta de l'evolució del text des de les primeres versions a literatura de cordell; Camarena (2003) els tipus temàtics; Cortijo (2001) les fonts; Lobato (2010) la figura del cavaller en les històries cavalleresques breus; etc.

del rey Magalón, y del esforzado caballero Pierres de Provenza, hijo del conde de Provenza y de las aventuras que pasaron (ADMYTE, 0). L'any 2013 Aurelio Vargas Díaz-Toledo va editar l'edició sevillana de 1519 (Clásicos Hispánicos Edobne). En portugués, Babbi recull 14 edicions entre 1637 Lisboa i 1903 Oporto, mentre que Roudaut en recull 24 fins a la de 1954 a Lisboa.

6. La consulta de les següents obres no ha donat cap resultat: P. Brunet et al., *Histoire de la littérature française. Du Moyen Âge au XVIIIe Siècle* (1972); H. Clouard, *Breve historia de la literatura francesa* (1969); D. Couty, *Histoire de la littérature française* (2002); X. Darcos, *Histoire de la littérature française* (1992); R. Escarpit, *Historia de la literatura francesa* (1948); G. Larsson, *Histoire de la littérature française* (1992); J. del Prado (coord.), *Historia de la literatura francesa* (1994); M. Zink & F. Lestringant, *Histoire de la France littéraire* (2006).

7. Archives de littérature du Moyen Âge: http://www.arlima.net/mp/pierre_de_provence_et_la_belle_maguelonne.html [Consulta: 31-10-2016].

8. Altres estudis esmentats (Brown-Grant 2008, Léglu 2010, Otis-Cour 2005, etc.) s'hi acosten de manera més tangencial.

El nostre *Pierres de Provença* es presenta com la versió catalana d'una traducció castellana feta a principis del segle XVI. El fet de ser una traducció del castellà, derivada del francès, no li garanteix gaires simpaties entre la crítica, que s'hi ha aproximat al text amb un desinterés quasi unànime. Aquesta novel·la sols apareix en uns pocs manuals, i quasi sempre només citada entre altres obres de prosa que els crítics han qualificat de ficció popular o narrativa de consum, i no com a objecte d'estudi *per se*. Les referències a la novel·la són de poca volada, limitant-se majoritàriament a citar-la en relació a les novel·les cavalleresques més conegudes, com ara el *Tirant* i el *Curial*. Ens proposem ací fer un repàs de com han descrit les històries de la literatura catalana la producció en prosa dels segles XVII i XVIII, cenyint-nos a la vintena de referències que fan, ara i adés, alguna al·lusió esparsa. Detectades les mancances, l'objectiu ben definit d'aquest treball és el de marcar quines podrien ser les futures línies d'investigació que permeten rescatar aquesta novel·la per a la història de la literatura catalana.

Segle XIX i primera meitat del segle XX

Malgrat que alguns especialistes com ara Massot,⁹ donen una data més tardana, començarem el nostre recorregut per Magí Pers i Ramona, autor de la primera i més antiga de les històries consultades, tot i que fou escrita en castellà, l'any 1857: *Historia de la lengua y la literatura catalana*. Més enllà de ser capdavantera pel que fa al tall cronològic, també ho és des que marca tendència quant al tractament del període, i cal recordar que Pers i Ramona va ser el primer historiador que va emprar el terme "decadència". De les quaranta pàgines que li dedica a la literatura catalana del segle XVII, trenta-cinc glossen l'obra de Francesc Vicent Garcia, Francesc Fontanella i Josep Romaguera. Al segle XVIII no li pertoquen més de quinze pàgines, la meitat de les quals les ompli Pers en explicar la conjuntura general en què es va produir el decandiment de la producció literària en català. Tot i que: «Poetas florecieron tambien en este siglo que nos han regalado hermosas composiciones, muy dignas en verdad de figurar entre las de los Marchs, Jordis y Garcías», i que «debemos probar que no faltaron tampoco escritores en este siglo que hiciesen uso de la lengua catalana» no és menys cert que «no en tanto número como en los siglos anteriores» [208-209].

La primera menció al *Pierres de Provença* la trobem fora del nostre àmbit lingüístic en l'obra de l'alemany Otto Denk *Einführung in die Geschichte der altcatalanischen Litteratur* (1893: 149), on se citen les traduccions del *Partinobles* i del *Pierres de Provença*.

Just morint el segle XIX, aparegué un opuscle escrit per Norbert Font y Sagué, intitulat *Breu compendi de la història de la literatura catalana* (1900), una mena de manual escolar monologat, que despatxa la decadència en cinc pàgines. Tot i que la nòmina d'autors citats en tan curt espai és superior a la de Pers, de la prosa no aporta res, a banda de citar els autors Pere Serra y Postius i Antoni de Bastero, del segle XVIII.

Per tant podem dir que, de manera paral·lela a la desaparició del *Pierres de Provença* de les impremtes –en català, però no pas en castellà–,¹⁰ també va desaparèixer de la memòria bibliogràfica de la història de la literatura catalana fins al segle XX.

9. Aquest autor té molt clar quan van començar aquest tipus d'estudis [2004:302]: «Els estudis sobre la història de la literatura catalana van començar, de fet, al segle XIX, tot i que ja n'hi havia precedents anteriors. És prou conegut –i no cal insistir-hi més– el paper fonamental que hi té Manuel Milà i Fontanals, autèntic fundador d'una escola que, a través d'Antoni Rubió i Lluch, de Jordi Rubió i Balaguer, de Martí de Riquer i de Joaquim Molas, arribarà fins avui».

10. Com a mínim, dues edicions: Barcelona 1836 (Ignacio Estivill) i Barcelona 1876 (Llorens).

Tot just un any després, Antonio Rubió i Lluch publicava un breu capítol dedicat a la literatura catalana dins el seu *Sumario de la historia de la literatura española*. Allà dins reservava un petit capítol a la prosa novel·lesca al final del qual inclou «Traducción de Pierres y Magalona, por Comalada», a continuació del *Tirant, el Curial, Paris i Partinobles* (p. 94). Per tant, el primer de la nissaga dels Rubió va ser el rescatador autòcton d'aquesta novel·la per a la història de la literatura catalana.¹¹

Amb tot, la primera gran aportació al coneixement de la novel·la venia de la mà de l'erudit i bibliòfil Ramon Miquel i Planas que editava el *Pierres de Provença* l'any 1908 després del llarg oblit que aquest text havia patit al segle XIX, almenys en llengua catalana. En la introducció defensava l'autoria de Bernard de Trevez i una primera redacció en provençal o en llatí, que degué ser traduïda al francès al voltant de 1453. A l'epígraf "Caràcter del llibre" [p. vii] la defineix com una obra interessant, «una historia de cavalleries, doblada de una llegenda piadosa. Encara que abds elements hi concorren quasi en proporció igual, sols el primer ha prevaescut quan s'ha tractat de classificar el llibre entre'ls de cavalleries». Per això, dins l'epígraf "Finalitat de la novela" destaca els dos elements centrals de l'argument: el cavalleresc que predomina en la primera part, que cedeix el protagonisme al religiós després de la separació dels amants. Aquest idealisme religiós «apareix finalment com l'objectiu unich de la novela». Cita Menéndez y Pelayo, que creu que aquesta finalitat és la que va dur Trevez a posar per escrit la llegenda de Pierres y Magalona. També cita Gariel i la seua teoria sobre la participació de Petrarca.

Quant a les fonts literàries del llibre, Miquel i Planas se centra en els dos principals "accidents" de la novel·la, la nau sense govern i els anells robats per un ocell i retrobats dins un peix, però només estudia el segon, donant com a antecedents *L'Escoufle* –derivat d'un dels contes de *Les mil i una nits*– i el drama *La reconeixença de Sakountala*, obra de Kalidasa, on reconeix la forma idèntica en què es retroben els anells.

Després d'un breu repàs a les edicions franceses i castellanés, descriu les edicions de 1616 i 1650, i les raons que van dur-lo a triar la darrera com a base de la seua edició: no pot bastir la seua edició en el text de 1616 per incomplet (manquen les fulles 1, 2, 8, 9, 16, 17, 22, 24, 25, 26) i per això empra el de 1650, «emperò millorant-lo sempre ab la rectificació [dintre de claudàtors] de tots els passatges hont el text de 1616 no apareix exactament transferit a la reimpressió de 1650». Els motius que duen Miquel i Planas a concloure que l'exemplar incomplet pertanyia a l'edició de 1616 estan relacionats amb «l'aspecte tipogràfic a primera vista més primitiu que'l de la edició de 1650, a lo qual contribueixen ademés algunes petites particularitats ortogràfiques; emperò, sobre tot, tanquen de cop en aquesta qüestió de prioritat les variants que la comparació dels dos textos ens ha permès rellevar». Dóna dues mostres comparatives i afeg que totes les edicions posteriors a la de 1650 reproduïxen –«o les salven com poden», les mateixes errades, absents de la de 1616.

Per tant, «queda comprovada la millor lliçó y anterioritat de l'exemplar mutilat que atribuhim a 1616». La seua edició reproduïx tots els gravats de l'edició de 1650 i n'hi reproduïx dos de la de 1616 per si ajuden a identificar l'exemplar mutilat a partir d'algun altre que sí que s'haja conservat complet i es puga trobar en el futur. Miquel i Planas adverteix de l'escassetat d'exemplars que ens han pervingut de les set edicions que ell tenia catalogades, com demostra el fet que només ha trobat dos exemplars d'una d'elles i un únic de cada una de les restants edicions. Aquesta és la

11. Volem recordar en aquest punt que Antoni Bulbena va fer l'any 1895 una transcripció personal manuscrita de la novel·la molt probablement a partir de l'edició de Rafel Figueró o de la Josep Rovira.

nòmina: 1616? Barcelona, 4t, 31 fulls, 62 p.; 1650 Barcelona, Cormellas, 4t, 32 f, 64 p.; s.d. Barcelona, Jolis, 4t, 56; s.d. Girona, Bro, 4t, 40 p.; s.d. Barcelona, Figueró, 8u, 94 p.; s.d. Girona, Bro, 8u, 112 p.; s.d. Olot, Rovira, 8u, 125 p.

El 1910 es va publicar *Estudis per a la història de la literatura catalana antiga*, obra redactada a quatre mans per Cambouliu i Milà i Fontanals. El primer es fa càrrec de l'estudi introductori "Assaig historich sobre la literatura catalana antiga", dins el qual es dedica el cinqué capítol al segle d'or de la literatura catalana (poesia, novel·la i història). A propòsit del *Tirant lo Blanch* i la versemblança dels fets que s'hi narren diu: «Son les mateixes característiques qu'hem trobat en la novela del manuscrit de Carpentras, y qu'encare retrobariam examinant l'història anònima de *El Comte Partinobles*, o bé en la de *El cavaller Pierres de Provença y de la donsenlla Magalona*, traduïda del castellà pel canonge Comalada» (p. 59). En nota a peu de pàgina diu: «Aquestes dues narracions s'han reimprés moltes vegades». Al marge de ser una altra referència, tot i que tangencial al *Pierres de Provença*, és l'únic autor que parla de Comalada com a canonge, dada no menor atés el desconeixement que tenim d'aquest personatge.

La personal història de la literatura catalana que va enllestir Josep Comerma el 1923 aporta ben poc als nostres propòsits. Aquest historiador de la literatura la concebia des d'una perspectiva biològica en cinc etapes (naixement, creixença, plenitud, decadència i renaixement). De les quasi quatre-centes setanta pàgines del volum, tan sols li'n dedica unes quaranta a la Decadència que ell fa abastar des del 1500 al 1833 [pp. 269-304]. Pel que fa a la nostra novel·la, l'esmenta entre d'altres títols, però dins l'època tercera (Plenitud) en el capítol VII sota l'epígraf "La novel·la cavalleresca" [pp. 148-150]: «Així i tot, no manquen llibres de cavalleria en llengua catalana. *Història de l'esforçat cavaller Partinobles, Història de les amors e vida del cavaller Paris i de Viana filla del Dalí de França, Història del noble y esforçat cavaller Pierres de Provença e de la gentil Magalona, La filla del Rei d'Hungria, Història de l'Amic i Meliç, Llibre de Sidrach, La filla de l'emperador Constantí, La comtessa leial*, etc. Totes aquestes novel·les són llibres vulgars de cavalleria». La resta de la prosa que Comerma tracta en el citat apartat quart, de la Decadència, es redueix a quatre o cinc pàgines per cada segle XVI, XVII i XVIII, sense cap mena d'introducció, fent entrades individuals com si fóra un diccionari. Tan sols dins l'apartat de vers del segle XVIII [p. 293] fa una petita valoració, extensible a la prosa: «Quasi no val la pena parlar dels poetes d'aquest temps. Poesia i prosa. Tot està en plena decadència».

L'any 1927 Lluís Nicolau d'Olwer va publicar el *Resum de literatura catalana*, que pretenia actualitzar la seua *Literatura catalana: perspectiva general* (1917), el qual només abastava la literatura antiga. D'Olwer, des d'un plantejament biològic de la literatura, divideix la seua història en quatre etapes: naixença, individualització, decandiment i reconstitució. La tercera època és subdividida en desvalorització i desintegrament; la primera d'aquestes subetapes abasta des de 1500 (mort de Corella) fins a 1608 (època del rector de Vallfogona). És ací on d'Olwer fa esment a l'obra que ens ocupa: «La novel·la desapareix, com a gènere, en el segle XVIe; sols resten algunes produccions esparses, de que és la darrera la traducció de *Pierres i Magalona* (1616?)» [p. 90].

Després de Miquel i Planas, la primera aportació vàlida en aquest camp als anys trenta és la de Manuel Garcia Silvestre que publica la seua *Història sumària de la literatura catalana* en 1932. El capítol XXII, dedicat als segles XVI, XVII, XVIII "Narrativa i didàctica", comença amb una sentència anorreadora: «La narrativa desapareix com a gènere en aquesta època, i només registra alguna producció esporàdica». El capítol està dividit en quatre apartats: narrativa cristiana, narrativa doctrinal, obres didàctiques i literatura religiosa. Al seu torn el primer apartat se subdivideix en

llegendes religioses i visions d'altra vida.¹² En el primer subapartat, i després de citar el *Partinobles*, Silvestre li dedica un ample espai a *Pierres de Provença* [pp. 292-294]:

Una altra obra de semblant desplaçament cronològic, augmentat encara, és el *Pierres de Provença*, del canonge Bernat de Trevez. L'original escrit en provençal o en llatí, que això encara no és aclarit, fou traduït al francès, al castellà i a quasi totes les altres llengües. La traducció catalana és feta també sobre la castellana, per obra d'HONORAT COMALADA, com consta de l'encapçalament de l'edició de Barcelona de 1650: "La historia del noble y esforçat Cavaller Pierres de Provença, y de la gentil Magalona, filla del Rey de Nàpols..., traduyda de llengua castellana en nostra llengua catalana per ... Honorat Comalada".

L'argument en resum és aquest. Pierres de Provença marxa a la cort de Nàpols per demostrar el seu valor en unes justes, on els prínceps més distingits d'Europa s'havien de disputar la mà de la infanta Magalona. Guanya a tots els seus rivals, però el rei no li dona la filla, perquè ell, per mor d'un jurament fet, no pot declarar son nom ni son estament. Admès, però, a la cort del rei, conquista tot seguit el cor de Magalona i li fa el present de tres anells que havia rebut de sa mare quan partí. Concertada i empresa la fuga, Pierres i Magalona arriben a posta de sol a una vall cercada d'altres muntanyes, i Magalona abatuda pel cansament s'adorm al redós de Pierres, mentre un esparver s'enduu els tres anells que Magalona havia deixat a prop seu sobre una pedra. Pierres el persegueix de roca en roca fins a sortir de la vall i arribar a la vora del mar. L'esparver vola a una illa deserta que hi havia a prop i Pierres pren una barca que troba estacada a la vora del mar i boga cap a l'illa, però una forta ventada que es desferma empeny la barca a alta mar. Allí uns corsaris sarraïns fan captiu En Pierres i el porten a la cort del Soldà d'Alexandria, on roman pres tres anys. Mentrestant una peregrina troba a Magalona abandonada i desesperant-se, i canviant amb ella els vestits la posa en camí de Roma. Magalona, després de moltes oracions i austeritats, funda un hospital de peregrins i es guanya fama de santa a tot el migdia de França. L'afavoreixen també els comtes de Provença, que ploren com mort el seu fill d'ençà que foren trobats al ventre d'un peixàs els tres anells. Però Pierres, deslliurat del captiveri, arriba un dia a l'hospital de Magalona, els dos es reconeixen i celebren les noces a Marsella amb alegria general.

La novel·la, amb tot i la seva intenció piadosa, té escenes de sensualitat que motivaren que En Lluís Vives, en el tractat *De Institutione christianae foeminae*, la inclogués entre les faules deshonestes.

En Menéndez i Pelayo¹³ diu que és de les millors del seu gènere, que les aventures, encara que inversemblants, no són complicades, que els dos personatges principals interessin per llur afecte i constància, i que el llenguatge té gràcia i frescor.

Tot i que el gruix de l'aportació de Garcia Silvestre siga, novament, el resum de l'argument i que reculla algunes idees ja llegides anteriorment, sí que podem dir que amplifica l'espectre de la seua valoració crítica i afegir altres referències. Remarca el desplaçament cronològic que s'hi va produir entre la creació de l'original i els viaranys del procés de traducció, alhora que recorda la incògnita de la llengua font. També és destacable el fet que haja adscrit el *Pierres de Provença* a l'epígraf de llegendes piadoses i que recorde la censura moral que li va llançar Vives per algunes escenes –realment es tracta d'una única escena– deshonestes. Quan cita les valoracions crítiques positives de Menéndez Pelayo parla d'un gènere i parla d'aventures, però l'autor d'aquest llibre ni empra ni cita en cap moment el qualificatiu de "cavalleresca" per referir-s'hi, ans parla de llegenda piadosa senzilla i graciosa, malgrat les inversemblants –que no fantàstiques– aventures.¹⁴

12. L'altre apartat d'aquesta epígraf és el de "Visions d'altra vida" (*Viatge d'En Pere Portes a l'Infern*, Romiatge del Venturós Pelegrí).

13. Hi ha notes a peu de pàgina sobre les cites a Lluís Vives (Llibre I, capítol V) i Menéndez Pelayo (*Orígenes de la novel·la*, vol. I, cap. IV).

14. L'aportació a la historiografia de la literatura catalana feta abans de la guerra civil és qualificada per Massot [2004: 308] en aquests termes: «les síntesis general hi són escasses i poc valuoses, si exceptuem els esquemes de Rubió i Lluch i els resums de Lluís

Quasi tancant aquesta primera part del segle XX, Martí de Riquer (1947) va publicar una síntesi de la literatura catalana dirigida a castellanoparlants: *Resumen de literatura catalana*. Aquesta obra de joventut del mestre dedica unes poques pàgines a la Decadència, dins les quals analitza en un breu paràgraf l'estat de la producció prosística [pp. 143-144]: «Durante los siglos XVI, XVII y XVIII no se escribe en catalán ni una sola obra en prosa que tenga cierta categoría literaria. Se traducen las novelas caballerescas *Partinobles* y *Pierres de Provença*; se multiplican las ediciones de fabularios que llevan el nombre de Esopo; se publica en 1515 una novela alegoricomoral anónima, *Spill de la vida religiosa* (a imitación del *Blanquerna* de Lull), que se traduce al castellano con el título de *El deseoso* (1536). La literatura de ultratumba tiene su última representación en el popular *Caso raro de un home anomenat Pere portes, de la vila de Tordera, que vivint entrà y exí del infern* (1621)». L'exigua nòmina de textos en prosa que aporta Riquer, incloent-hi el *Pierres de Provença*, és, si fa no fa, la mateixa que hem vist abans i veurem fins a les acaballes de segle.

Segona meitat del segle XX

El 1954 Joan Ruiz Calonja publica la seua *Història de la literatura catalana*. La tercera de les etapes en què la divideix és la dedicada a La Decadència [pp. 335-406], dins la qual el capítol XXI parla de la prosa. L'autor hi diu: «La narrativa original gairebé desapareix» (p. 345). Raó per la qual el primer epígraf és l'anomenat «Traduccions cavalleresques», que enceta amb la següent afirmació: «Les traduccions de novel·les castellanes, ja iniciades a les darreries del segle XV (la *Visión deleitable* i la *Cárcel de Amor*), les veiem continuades per les versions a través del castellà d'obres estrangeres –al revés del que passava en anteriors centúries– com el *Partinobles* i *Pierres de Provença*, que ben aviat cedeixen el lloc a obres escrites ja directament en castellà sense cap glòria tampoc per a la ja florent literatura castellana» [pp. 345-346]. Sobre el *Pierres* diu:

HONORAT COMALADA és el traductor, del castellà al català, de la novel·la *Pierres de Provença* o *Pierres i Magalona*, escrita en provençal o en llatí pel canonge Bernat de Treviez. És la història de Pierres, fill del comte de Provença, que, després d'ésser armat cavaller, va a un torneig de la cort de Nàpols, atret per la fama de la bellesa de la infanta Magalona, amb qui s'ha de casar el vencedor. El comte triomfa de tots els rivals, però no pot obtenir la mà de la princesa perquè ha amagat la seva personalitat. Enamorat, però, de Magalona, que li correspon, planeja la fuga d'ambdós i li dóna tres anells com a present. En un bosc, mentre ella dorm, un esparver li pren la penyora. Quan Pierres persegueix l'au, és raptat per uns pirates sarraïns, i Magalona es desespera en la solitud. Se'n va a Roma vestida de pelegrina i funda un hospital de pelegrins en el sur de França. Assoleix fama de santa i és protegida pels comtes de Provença, que creuen mort llur fill perquè han estat trobats els anells en el ventre d'un peix. Després de moltes peripècies i penalitats, Pierres arriba al seu país i es refugia a l'hospital de Magalona, on es reconeixen. I se celebren les noces feliçment.

És prou àgil la traducció, malgrat els efectes del llenguatge propis de l'època –fou editada el 1650, però deu ésser anterior–, per a mantenir l'indubtable interès d'aquesta novel·la cavalleresca bizantina. [pp. 346-347].

Tot i agraint-li que li dedique un espai propi –més aviat un resum de l'argument amb dos apunts solts– a la novel·la que ens ocupa, Ruiz Calonja palesa una evident manca de coses a dir, i no totes les que diu són encertades. No aporta cap novetat pel que fa a Comalada ni a la llengua del text original i cau en l'error comú d'atribuir-la a Treviez. De l'argument, malgrat que ofereix un resum més adient que d'altres que hem llegit, presenta inexactituds com que en cap moment es parla de

l'adobament cavalleresc de Pierres abans de marxar a Nàpols ni s'especifica que siga un esparver l'au que furta els anells, etc. Fa, però, una valoració positiva de la traducció, que de fet és molt fidel als possibles originals castellà i francès, i addueix que qualsevol dificultat de lectura derivaria de la llengua del XVII, encara que també apunta a l'existència d'edicions anteriors a la de 1650. Interessa també la seua qualificació no només de novel·la cavalleresca sinó a més bizantina, perquè és el primer que apunta al caràcter híbrid del *Pierres de Provença*.

El volum III¹⁵ que va publicar l'any 1964 Martí de Riquer de la *Història de la literatura catalana* (Part Antiga) dedica el capítol XXVII a La Decadència [pp.434-518] que se centra en la poesia i es divideix en els següents epígrafs: Cristòfol Despuig, Pere Serafi, Joan Pujol, Rector de Vallfogona i Altres poetes (Miquel Ferrando de Càrcer, Jeroni Ferrer de Guissona, Joan Carles Amat, ... a més de Fontanella i Romaguera). Ara bé, quan es tracta de fer una valoració de la producció en prosa, Riquer és taxatiu [III, 514]:

Llevat dels *Col·loquis* de Cristòfol Despuig, que ja hem considerat, ben poca cosa de valor literari ens ofereix la prosa de la Decadència. Bon nombre de llibres piadosos, alguns de jurídics i mèdics, moltes relacions d'esdeveniments d'actualitat, sovint en fulls solts, pamflets polítics, nobiliaris i, sobretot, obres d'història. Algunes novel·les cavalleresques, com la de *Pierres de Provença*, es publica traduïda del castellà, i les narracions de fantàstics viatges a l'altre món, com el de Ramon de Perellós, trobem el darrer ressò en el *Cas raro de un home anomenat Pere Portes, de la vila de Tordera, que, vivint, entrà y eixí de l'infern*, de començament del segle XVII. Tot plegat són manifestacions de prosa menor.

L'any 1966 Salvador Albertí va publicar en 4 volums el *Diccionari biogràfic*. Tot i que no aporta cap novetat, sí que voldria destacar el fet que recull una entrada [I, 596] dedicada al traductor de la novel·la des del castellà al català:

COMALADA, Honorat. Escriptor dels segles XVI i XVII. És autor d'una traducció catalana –a través de versió castellana– de l'obra latina o occitana de Bernat de Treviez titulada *Pierres de Provença* o *Pierres i Magalona*, novel·la cavalleresca de notable interès. La versió és bastant correcta per a l'època: els començos del segle XVII. No fou impresa fins al 1650.

Sense saber quines fonts va consultar Albertí, és evident que repeteix fil per randa el poc que se sabia aleshores sobre el text, inclosos errors ja superats aleshores com quina va ser la llengua original o l'autor, o l'existència d'edicions prèvies. Tot i fer una valoració ben positiva de l'obra, la llàstima és que no ens diga absolutament res nou sobre Honorat Comalada.¹⁶

15. Massot [1980: 17] ressenya la *Història de la literatura catalana* de Martí de Riquer. L'autor comenta els tres volums apareguts fins aleshores i del tercer especifica: "Finalment tracta, amb una brevetat que contrasta amb la prolixitat dels capítols anteriors, més ben coneguts per l'autor, del teatre medieval, de la poesia popularitzant i del Romancer i dels segles XVI i XVII, inclosos en un capítol únic, *La Decadència*, de només vuitanta pàgines".

16. En la seua anàlisi de la producció feta en aquest camp de la història de la literatura entre el final de la guerra civil i 1970, Josep Massot [2004: 311] detecta dues deficiències importants en l'abast dels estudis: «Les aportacions sobre els segles XVII-XVIII i sobre els orígens de la Renaixença no han estat gaire abundoses, seguint la mateixa tònica de l'època anterior i en contrast amb el que passarà més endavant».

El 1979 va aparèixer el primer *Diccionari de literatura catalana*¹⁷ sota la direcció Joaquim Molas i de Josep Massot a Edicions 62.¹⁸ A la pàgina 556 trobem l'entrada dedicada a *Pierres de Provença*, amb la següent informació que reproduïm literalment:

Novel·la cavalleresca i sentimental, d'origen probablement provençal, que assolí una gran difusió a tot Europa des del segle XV. Ultra ésser traduïda, fou també resumida en fulls d'àmplia circulació popular. En català, R. Miquel i Planas n'enregistrà set edicions existents, la més antiga de les quals és la versió del desconegut Honorat Comalada sobre el text castellà (B 1616), però hi ha indicis d'edicions catalanes anteriors (1538). Pierres, fills dels comtes de Provença, triomfa en el torneig del rei de Nàpols i s'enamora de Magalona, filla d'aquell. L'oposició del rei obliga els amants a fugir. Un ocell roba els anells que la dama havia rebut de Pierres i els perd sobre el mar. L'heroi els cerca en una barca sense govern que el mena a Alexandria, on esdevé privat del soldà. L'heroïna el creu mort, arriba a Aigües Mortes i hi funda una església i un hospital, on l'atzar reunirà els protagonistes després que Magalona hagi trobat els anells en el ventre d'un peix. El tema de la barca pertany a una difosa tradició literària; també el de l'anell perdut, de procedència oriental (*La reconeixença de Sakurtala*, de Kalidasa, i *Les mil i una nits*).

A peu d'entrada es consigna la referència a Ramon Miquel i Planas per la seua edició de 1908. S'hi refereixen alguns aspectes importants que cal posar en relleu: d'una banda es defineix la novel·la com sentimental a més de cavalleresca, tot i que sense especificar el pes de cada ingredient; per altra, es parla del gran èxit que va tindre i de la seua circulació fins i tot en resums de gran tiratge. Les edicions catalanes –la traducció de les quals sempre ha estat atribuïda a un desconegut Honorat Comalada– en són set començant amb la de 1616 fins a la de Miquel i Planas, tot i que s'hi fa esment de les hipotètiques edicions perdudes des de 1538. A banda d'una esquivada al·lusió a alguns motius temàtics de l'obra i les seues procedències orientals, el gruix de l'article s'ocupa de fer un resum de l'argument farcit d'imprecisions o, directament, errors.

Jaume Vidal Alcover publicà *Síntesi d'història de la literatura catalana*¹⁹ en 1980, que retrata en trenta pàgines tot el període “decadent”. El capítol XXI anomenat “El segle XVI. La continuïtat de l'Edat Mitjana” s'inicia amb una succinta anàlisi de l'estat de la prosa en aquell primer segle fosc, que, no gensmenys, sí que ens aporta una referència directa al *Pierres de Provença* [p. 242]:

La narrativa es nodreix de textos antics, pocs, però tantes vegades impresos, que sembla que hi hagués una impotència, o una negativa en rodó, per part dels nostres escriptors a fornir obres d'un gènere que el públic demanava. Hem parlat anteriorment de la *Història de Partinobles*, editada, per primera vegada, a Tarragona el 1588 i de les desset edicions que se'n varen fer fins al segle XVIII. Semblantment es dona amb la *Història de Pierres de Provença*, amb una edició dubtosa del 1616, però amb cinc a partir de la segura de 1650, durant el segle XVII i dues en el XVIII. Tots dos textos

17. Entre la història de Riquer l'aparició d'aquest diccionari s'hi produeix un reviscolament dels estudis sobre literatura catalana: Albert Vila, *Compendi de literatura catalana*, II (1968); Jordi Rubió i Balaguer “Literatura catalana”, dins Guillermo Díaz-Plaja, *Historia general de las literaturas hispánicas*, 3 (1968); Arthur Terry i Joaquim Rafael *Introducción a la lengua y literatura catalanas* (1977); Antoni Comas, *La Decadència*, (1978); Josep Vallverdú, *Història de la literatura catalana* (1978); Antoni Carbonell, Anton Espadaler i Antònia Tayadella, *Literatura catalana dels inicis als nostres dies* (1978); Pere Verdaguer, *Historie de la littérature catalane* (1981), etc. però cap d'aquestes li dedica una sola línia al *Pierres de Provença*.

18. L'edició de l'any 2000 amb el nom de *Nou diccionari de la literatura catalana* no aporta res al que ací ens interessa. En cap de les dues edicions trobem una entrada dedicada al personatge de Magalona, al suposat autor Bernard de Trévies o al traductor Honorat Comalada.

19. Sobre aquesta síntesi donava la sua valoració Josep Massot [1980:202]: “Els quatre breus capítols dedicats als segles XVI-XVIII, el període habitualment anomenat «Decadència», són de to clàssic i esquemàtic i continuen depenent sobretot de Riquer i de Rubió, bé que en algun cas Vidal hi resumeixi els resultats de recerques pròpies”. El mateix any Antoni Comas publicà el capítol “Literatura catalana” dins *Historia de las literaturas hispánicas no castellanas* [p.495-497], obra coordinada per José María Díez Borque.

procedeixen, sens dubte, d'uns originals, en català o en una altra llengua, del XV, i el seu esperit és netament medieval.

Una de les aportacions més destacades la trobem en l'obra de Jordi Rubió i Balaguer, que va aparèixer en tres volums entre els anys 1984 i 1986. El segon, de 265 pàgines, està íntegrament dedicat a la decadència, dividit en dos apartats, segle XVI per una banda i segles XVII i XVIII per l'altra. El que ara ens ocupa, la prosa, té un petit apartat (pp. 229-243), amb dos epígrafs, el primer dels quals Rubió enceta amb aquests mots: "Em refereixo a la prosa d'intenció literària o narrativa [...]. Aplegaré a continuació unes notícies soltes d'obres en prosa d'imaginació o de belles lletres". L'epígraf s'anomena "*Pierres de Provença*". Pere Porter. Moix. La informació que dona Rubió sobre el *Pierres de Provença* és, a grans trets, la següent: dubta que l'edició citada per Torres Amat del 1616 o la de 1650 feta per Cormellas a Barcelona –ambdues reproduïdes en l'edició de Miquel i Planas de 1908– fóra la primera que s'hi va fer, atés l'inventari de la llibreria Cabrit de Barcelona fet el 1538 on apareixen nombrosos plecs en rama amb "magalona en pla"; nega que es tracte d'una traducció del castellà al català perquè el text català no té deixis de castellanismes i els seus arcaïsmes no són propis d'una redacció del XVI; es qüestiona si no es tracta d'un simple arranjament perquè li sembla evident que l'edició catalana del XVII és una supervivència d'èpoques anteriors, i no creu que no hi haja hagut cap edició anterior, quan la narració ja devia haver-se popularitzat potser ja al segle XV, com confirma el fet que les primeres edicions castellanes conegudes són del 1519 (Burgos i Sevilla). A més recorda que hi ha moltes traduccions a d'altres llengües que semblen provenir d'una versió provençal: Anglade [1921: 226-227]²⁰ diu que el text en provençal té deixis d'un original o redacció en català. També comenta la condemna que va fer a l'obra l'eminent Joan Lluís Vives i l'escassa circulació que va tindre a Espanya en comparació amb França.

El 1984 apareix el volum IV de la *Història de la literatura catalana*, de la mà d'Antoni Comas. Es tracta d'un volum dedicat monogràficament al segle XVIII, dins el qual el capítol VII [pp. 499-548] referent a la prosa, comença amb aquests mots poc encoratjadors:

Gairebé no es pot parlar de prosa com a gènere de creació en el XVIII català. En aquest capítol ens limitarem a aplegar una sèrie d'obres disperses i heterogènies, bona part de les quals han romàs manuscrites, però que són un testimoni feiaent del conreu de la llengua al llarg de tot el segle. Ens ha semblat oportú de donar relleu, per la seva qualitat, a les *Institucions per a l'ensenyança de minyons*, de mossèn Baldiri Reixac; a la *Peregrinació a Jerusalem*, de fra Joan López; a la *Rondalla de rondalles*, del pare Lluís Galiana; i al *Calaix de sastre*, del baró de Maldà.

Al costat de tots aquests testimonis cal que no oblidem les edicions o reedicions d'algunes obres clàssiques, com el *Llibre de doctrina pueril* i el *Llibre de mil proverbis*, ambdues de Ramon Llull; el *Pierres de Provença*;²¹ la nova traducció del *Partinobles*, que és estampada moltes vegades al llarg d'aquest segle i del següent; les *Faules d'Isop, filòsof moral preclaríssim...*, en una cadena pràcticament ininterrompuda d'edicions des del començament de la impremta; i les edicions fetes a Cera, que ja hem esmentat.

El conjunt del capítol prosístic està repartit entre nombrosos epígrafs breus (cròniques i dietaris, relats de festes, aritmètiques, oficis, receptaris de cuina i pastisseria, literatura paremiològica, epistolaris, els gremis) junt a d'altres, un poc més extensos, dedicats a Baldiri Reixach, la *Peregrinació a Jerusalem*, la *Rondalla de rondalles*, i sobretot, al baró de Maldà i el seu *Calaix de sastre*, analitzat en major profunditat.

20. *Histoire sommaire de la littérature méridionale au Moyen Âge (des origines à la fin du XVe siècle)*, París, Boccard.

21. En nota 4 remet a M. Aguiló (*Catálogo de obras en lengua catalana...*, núms. 2764-2768).

El 1987 trobem el primer monogràfic sobre el període modern de la mà de Josep Bargalló *Literatura catalana del segle XVI al XVIII*.²² El tercer capítol hi està dedicat al segle XVII, el barroc. Novament, s'observa un desmenjament palés a l'hora de fer una anàlisi un xic més detallada de la producció de prosa literària quan en l'apartat 5 (pp. 94-96) sentència que al XVII hi ha poca prosa i, a més, és "no imaginativa". Per altra banda, Bargalló sí que li dedica unes línies al nostre text (p. 94):

De fet, la prosa d'intenció literària o narrativa es circumscriu a dos textos no plenament originals. Es tracta de l'anònim *Cas raro d'un home anomenat Pere Porter, de la vila de Tordera, que, vivint, entrà i eixí de l'infern*, narració d'un viatge fantàstic a l'estil del medieval Ramon de Perellós, escrita a principis de segle i que fluctua entre la ficció novel·lesca i la sàtira; i de la traducció efectuada per Honorat Comalada de la castellana *Historia del cavaller Pierres de Provença i de la gentil Magalona, filla del rei de Nàpols*, editada per primer cop a Barcelona el 1616 i reimpressa fins al segle XIX. És una història cavalleresca, procedent d'una versió occitana, que marca la supervivència d'èpoques anteriors.

Bargalló es decanta per l'original occità i l'esperit clarament medieval d'un text, l'edició *princeps* del qual seria la de 1616; no queda clar, però per què parla de reimpressions al segle XIX.

L'any 1993,²³ Rubió i Balaguer recuperava en la seua obra *Llibreters i impressors a la Corona d'Aragó*, algunes informacions ja aparegudes en textos anteriors, referents al comerç editorial del segle XVI. Així en l'epígraf "Els llibres que es venien" (pp. 180-181) llegim: «És veritat que no falten, ni de bon tros, citacions de *Paris i Viana, Pierres de Provença, Melusina i Partinoples*. En grans paquets, en raimes de vegades, es trobaven a les prestatgeries de les botigues dels llibreters».

L'any 2000 va aparèixer la nova edició del diccionari d'Edicions 62 amb el nom de *Nou diccionari 62 de la literatura catalana*, dirigit per Enric Bou, que no aportava res nou pel que fa a l'entrada dedicada al *Pierres de Provença*.

Segle XXI: els darrers anys

Poc o molt, alguna cosa es mou encara al voltant del *Pierres de Provença* en aquests primers anys del segle XXI. El major esforç de síntesi del que va suposar la producció en prosa als segles XVII i XVIII, defugint qualsevol tendència al decadentisme, es produïa el 2007 quan Pep Valsalobre i Albert Rossich publicaren *Llengua i cultura catalanes (segles XVII-XVIII)*. L'apartat dedicat a la prosa (pp. 217-246) és el més exhaustiu dedicat al gènere en aquest període de tots els publicats fins aleshores. Tot just iniciat el capítol els autors ens engiponen una afirmació que resumeix l'estat de la novel·lística en català des del XV fins al XIX: «Entre el *Tirant* i *L'orfeneta de Menargues*,

22. Entre el text de Comas i aquest de Bargalló, van aparèixer altres tres títols: ni la *Iniciació a la història de la literatura catalana* de Mª Àngels Bosch & Pilar Puidemon (1985) feia cap referència a la prosa del segle XVII ni pràcticament tampoc ho feia el capítol que va escriure Albert Rossich dins *Història de la literatura catalana* (J.M. Prado i F. Vallverdú, dirs.), titulat "El Barroc" més centrat en la poesia que en els altres gèneres. Sí que tenim, tanmateix, una petita referència a la novel·la en un article de Pedro Maria Cátedra ("Literatura e imprenta en la Barcelona del siglo XVII". *El Crotalón. Anuario de Filología Española*, 2, 1985, pp. 607-639), on ens informa de l'activitat com a impresor d'Antoni Lacavalleria a partir de 1646, i ens assabenta que aquest va imprimir el *Pierres de Provença* en diverses ocasions. A més sabem que novel·les com aquesta o el *Partinobles* es venien l'any 1665 per 2 lliures i sis sous, d'acord amb la *Tarifa y postura de preus de les coses infraescrites* promulgada per l'arxiduc Joan d'Àustria.

23. Anton Maria Espadaler va publicar en castellà una *Literatura catalana* l'any 1989 i en aquest mateix any 1993 una *Història de la literatura catalana*, cap de les quals diu res sobre el *Pierres de Provença*. De fet en la primera obra [p.81] llegim sobre la producció en prosa del segle XVII, en referència al pseudo-Boades: «No deja de ser curioso que la obra en prosa más interesante de esta centuria sea una falsificación».

del 1862, no hi ha gairebé cap producte literari en català que pugui ser definit típicament com a novel·la» (p. 220). El primer epígraf que s'estudia és el que ells anomenen narrativa popularista [pp. 221-226] on s'esmenten les següents obres: *Viatge a l'infern de Pere Porter*, *Isopet*, *Casos rars de la confessió*, *Partinobles*, *Pierres de Provença* i el *Llibre del romiatge del venturós pelegrí*. D'ençà Rubió i Balaguer (1984-1986), cap autor hi havia dedicat un espai específic a la novel·la *Pierres de Provença*:

Molt més sentimental que cavalleresca, amb un ritme més calmos que l'anterior, i amb llargs parlaments discursius dels personatges és la *Història del noble i esforçat cavaller Pierres de Provença, fill del comte de Provença, i de la gentil Magalona, filla del rei de Nàpols, i de les fortunes i treballs que passaren en la sua molt enamorada vida*, coneguda generalment com a *Pierres de Provença o Magalona*.

Problemàtica editorial catalana.

Les primeres edicions europees documentades són del segle XV, en francès, però s'especula sobre una redacció original en llatí o occità del segle XIII. La primera edició coneguda de la versió catalana és del segle XVII, procedent de la versió castellana, segons especifiquen els preliminars; com en el cas del *Partinobles*, tenim notícies que permeten aventurar l'existència d'una versió impresa a la primera meitat del segle XVI.

D'altra banda, contràriament al que sol succeir en les traduccions del castellà, no conté castellanismes, i els arcaïsmes no són propis del català del segle XVII: potser ens hem de malfiar de la notícia sobre tal traducció des del castellà. Se n'han descrit deu edicions, entre els segles XVII i XVIII.

L'edició prínceps castellana va aparèixer a Burgos i Sevilla el 1519. Jordi Rubió va veure inventaris de llibreries de Barcelona del 1538 i del 1552 on s'esmenten plec impresos de "Magalonas en pla", i això ha de voler dir en català.

A banda de recollir les poques informacions esparses que hi van trobar sobre aquesta obra anònima, Rossich i Valsalobre insisteixen en el vessant més sentimental que no pas estrictament cavalleresc del *Pierres de Provença*. I proposen un cens de deu edicions descrites en català, recorden les possibles edicions del segle XVI perdudes i desconfien que el text català siga una traducció del castellà, a més d'insistir que està exempt de castellanismes i està farcit d'arcaïsmes, impropis de l'estat de la llengua al XVII quan aparegué la primera edició conservada.

Enric Bou (2000: 565) va actualitzar per a Edicions 62 l'obra de Massot i Molas publicada trenta anys enrere. Aquesta "nova" entrada no aporta absolutament res nou perquè es tracta d'una nova redacció del mateix text de 1979.

El darrer diccionari de literatura catalana aparegut fins ara és a càrrec d'Àlex Broch que en va dirigir la redacció d'aquest projecte de l'Enciclopèdia Catalana el 2008: *Diccionari de la literatura catalana*. Respecte de la informació que fornien el de Bou, aquest li dedica una entrada més gasiva a l'obra [p. 766], però a canvi inclou una petita entrada dedicada a Honorat Comalada [p. 270]:

Pierres de Provença

Títol d'una novel·la cavalleresca de possible origen occità, apareguda durant la primera meitat del s. XV, en la qual l'element sentimental té una gran relleu. Popularitzada a Catalunya ja durant aquest mateix segle, no se'n coneix cap versió catalana, per bé que hi ha indicis d'una edició del 1538, fins a la que fou publicada a Barcelona el 1616, feta per Honorat Comalada a partir, segons indica la portada, d'una d'anterior castellana; en tot cas, el text no presenta cap castellanisme i els arcaïsmes no són propis d'una versió del s. XVII. Tornada a editar el 1650, continuà tenint una gran popularitat i fou reeditada sovint al llarg del s. XVIII i encara en part del XIX.

Comalada, Honorat

? s. XVI - ? s. XVII

Traductor. Autor de la traducció al català, partint de la versió castellana, de la novel·la cavalleresca, occitana o llatina *Pierres de Provença*, impresa a Barcelona, probablement el 1616.

També en aquest diccionari l'entrada clou amb una inevitable referència a Ramon Miquel i Planas, autor de la darrera edició feta de l'obra en 1908. Més curta que la del diccionari d'Ed. 62, aquesta omet qualsevol al·lusió a la trama i als motius temàtics; insisteix en els trets cavalleresc i sentimental, el possible origen provençal, i afirma que la novel·la ja era coneguda al segle XV, quan es va publicar a França –per bé que no hi ha cap constància d'edicions a la península Ibèrica que justifiqui aquesta asseveració–, fent referència a l'edició perduda del 1538 i a la primera coneguda de 1616. Aquí rau el punt de més interès quan justifica possibles edicions anteriors en base a un llenguatge deslliure de castellanismes i ple d'arcaïsmes impropis d'un text del segle XVII. Per altra banda, l'article dedicat a Honorat Comalada no recull altra informació que la seua relació amb la traducció del *Pierres de Provença*, la qual cosa no és ni més ni menys el que hom pot esbrinar a hores d'ara sobre aquest enigmàtic personatge.

Les darreres aportacions al camp de la investigació sobre la prosa dels segles XVII i XVIII s'han produït en els últims anys de la mà d'especialistes de reconegut prestigi que reelaboraven vells materials o donaven una lleugera pinzellada sobre el tema. D'una banda, dins el volum col·lectiu coordinat per Eulàlia Miralles el 2010 *Del cincents al setcents. Tres-cents anys de literatura catalana*, Albert Rossich reedita un article ben profitós anomenat “La narrativa catalana entre el *Tirant* i *L'orfeneta de Menargues*”,²⁴ on l'autor pretén desmentir l'afirmació estesa de la manca de novel·les en català entre els dos llibres citats al títol de l'apartat. Quan parla de la narrativa en català a l'edat mitjana, comenta que «en la “prehistòria” d'algunes novel·les d'èxit a Europa, de tema cavalleresc i sentimental, hi ha notícies més o menys precises de textos catalans desconeguts que podien haver intervingut en la configuració definitiva d'aquests relats tal com els coneixem avui: això s'ha suposat, per exemple, de les novel·les *París e Viana* o de *Pierres de Provença*, autèntic *best sellers*, més tard, de la impremta europea» [p. 161].

Per una altra banda, Antoni Ferrando a l'hora de fer “Una revisió crítica del barroc valencià” [2012: 113-152] reitera el veredict de anorreador de la prosa barroca que hem llegit en la ploma de nombrosos crítics en els darrers cent cinquanta anys:

La decadència de les lletres catalanes no es manifesta en cap gènere tan visiblement com en el de la prosa narrativa de ficció: només en tenim succedanis, com els dietaris i els llibres de memòries. Però es reedita *Les estilades y amoroses lletres trameses per Berthomeu Sirlot a la sua esposa y per ella a ell* (1646), obreta que havia gaudit del favor popular dels valencians al segle XVI. Si disposéssim d'inventaris de llibres, podríem conèixer fins a quin punt es consumien a València proses de ficció tan populars a Barcelona com el *Partinobles*, el *Pere Porter* o el *Pierres de Provença*, però és probable que només hi circulessen en castellà.

Aparegut entre aquestes darreres publicacions, cal fer menció especial al tercer volum del *Panorama crític de la literatura catalana* (2011) dedicat a l'edat moderna sota la direcció d'Albert Rossich. Quant al tractament de la prosa, el quart capítol “Prosa i teatre del renaixement” a cura de Josep Solervicens (pp. 169-215) només recull unes aportacions sobre els *Col·loquis* de Despuig i l'*Espill de la vida religiosa* de Comalada. El sisè capítol “Poesia, teatre i prosa del barroc” [pp. 251-

24. La primera versió va aparèixer a *Revista de Catalunya*, 29, 1989, pp. 150-162.

337] coordinat per Eulàlia Miralles ens deixa una aportació tangencial al *Pierres de Provença* [p. 253] en la introducció al capítol que fa la coordinadora que, tot lloant els projectes d'investigació duts a terme o en ple rendiment sobre l'estudi de la transmissió manuscrita, recorda que «no s'ha d'oblidar l'estudi de la impremta, que dona les pautes sobre la literatura de consum: sobretot llibres devots, narrativa popularista, de ficció o moralitzant (el *Partinobles*, el *Pierres de Provença* o *Magalona* i el *Llibre del romiatge del venturós pelegrí*) i un gran nombre de plecs solts de narrativa en vers i en prosa». Més avant, l'epígraf dedicat a la prosa [pp. 273-286] que inicia amb un repàs dels factors que expliquen «la gairebé absoluta manca de textos de ficció narrativa durant el barroc» (p. 273)], que ací està representada pel *Viatge de Pere Porter a l'infern* i l'*Ateneo de grandesa* de Romaguera. La resta de l'epígraf –el gruix– fa un repàs a la prosa de no ficció on destaca la literatura religiosa, la memorialística, la narrativa històrica i la literatura científica i tècnica.

La darrera font consultada ha estat la *Gran Enciclopèdia Catalana* [març 2016]:

Pierres de Provença (*Pierre de Provence*): Títol d'una novel·la cavalleresca francesa, de possible origen occità, apareguda durant la primera meitat del s. XV. Popularitzada a Catalunya ja durant el mateix s. XV, no se'n coneix cap versió catalana fins a la que fou publicada a Barcelona el 1616, feta per Honorat Comalada a partir, segons indica la portada, d'una d'anterior castellana; en tot cas, el text no presenta cap castellanisme i els arcaïsmes no són propis d'una versió del s. XVII. Tornada a editar el 1650, continuà tenint una gran popularitat i fou reeditada sovint al llarg del s. XVIII i encara en part del XIX. Fou reproduïda per Miquel i Planas el 1908.

Honorat Comalada, ? s.XVI - ? s.XVII

Traductor. Autor de la traducció al català, partint de la versió castellana, de la novel·la cavalleresca, occitana o llatina, *Pierres de Provença*, impresa a Barcelona, probablement el 1616.

En un article recentment publicat,²⁵ hem fet un estudi sobre les edicions catalanes que s'han fet del *Pierres de Provença*, arribant a les següents conclusions:

A hores d'ara sembla que el nombre d'edicions existents és d'onze, de les quals tres (1616, 1670 i 1683) estan perdudes o no disponibles; a més sospitem amb fonament que alguna més se'n va publicar en el XVI. Hem tingut accés a totes les edicions disponibles de les quals tan sols les de 1650 (Cormellas), 1895 (Bulbena), 1908 (Miquel i Planas, dues impressions) –a més de la de Lacavalleria de 1683, que no hem pogut consultar– tenen data d'impressió indicada en els volums conservats; la resta malgrat les diferents datacions aportades per biblioteques i reculls bibliogràfics no deixen de ser purament aproximatives.

Conclusions

No arriben a una trentena les referències al *Pierres de Provença* que hem pogut rastrejar en les històries de la literatura, des de la primera que va fer Rubió i Lluch el 1901 fins a la més recent de Pastor (2016). La qualitat i la quantitat d'aquestes referències són força heterogènies atés que tenim des de simples citacions a apartats monogràfics. La qüestió rau a saber qui i què aporten d'interès a l'estudi d'aquest novel·la breu. A tal efecte, anem a clarificar què sabem sobre diferents aspectes de la novel·la i quins autors n'han dit la seua:

25. Pastor [2016: 67].

1. Autoria: només Garcia Silvestre i Calonja proposen Treviez com a autor; la resta parlen d'un autor anònim.
2. Llengua de l'original: Valsalobre i Rossich (2007) parlen d'un original en francès, occità o llatí; Garcia Silvestre (1932), Calonja (1954), Diccionari de Gran Enciclopèdia (2008) diuen que l'original podria estar en provençal o en llatí; Diccionari 62 (1979/2000) i Rubió (1984) només parlen del provençal; Vidal Alcover (1980) creu que el text original hauria estat escrit directament en català però no descarta altres llengües; per últim Ferrando (2012) es refereix a la circulació del text en castellà al segle XVIII en terres valencianes.
3. Traducció al català/traductor: hi ha nombroses referències al desconegut traductor Honorat Comalada que traduí el text des del castellà. Cambouliou i Milà (1910) diuen que Comalada era canonge; Calonja (1954) diu que Comalada va fer una traducció àgil; Rubió (1984) no creu que siga una traducció i recorda la possible versió de 1538, tot parlant d'un arranjament. La informació que dóna el Diccionari GEC (2008) sobre Comalada és l'única entrada que se li dedica específicament a aquest traductor i el relaciona únicament amb el *Pierres de Provença*, sense afegir cap altra dada.
4. Data: Rubió i Balaguer (1984) i Valsalobre & Rossich (2007) plantegen la hipòtesi d'una edició perduda de 1538 a partir de documents publicats per Rubió amb Madurell en 1955 on trobem inventaris de dos llibreters fets el 1538 i el 1552 on s'esmenten "magalonas"; J. Vidal, Rubió i Valsalobre & Rossich recorden, seguint Miquel i Planas (1908), l'edició ara perduda del 1616 i, òbviament, la de Cormellas de 1650.
5. Edicions: Cambouliou i Milà (1910), Cátedra (1986), Broch (2008), Rossich (2010) parlen de diverses, nombroses, edicions; el Dicc. 62 (1979/2000) parla de 7 edicions, sense oblidar la possible de 1538, i dóna com a primera la de 1616; Vidal Alcover (1980) parla de 5 edicions des de la de 1650; Valsalobre & Rossich (2007) parlen de deu edicions, la primera de les quals del segle XVII, sense especificar si és la de 1616 o la de 1650. A Pastor (2016) donem un llistat d'onze edicions entre 1616 i 1908, tot destacant les dificultats en la datació d'aquest tipus d'obres, les edicions perdudes i la que hipotèticament es va fer abans de 1538.
6. Gènere: Comerma (1923) i el Dic Enc Cat (2008) parlen de novel·la cavalleresca; Calonja (1954) proposa una barreja de cavalleresca i bizantina; el Dic 62 (1979/2000) parla de cavalleresca i sentimental, mentre que Rossich & Valsalobre la qualifiquen de "molt més sentimental que cavalleresca".
7. Resum: Garcia Silvestre (1932), Calonja (1954), Dic. 62 (1979/2000).
8. Altres característiques que han destacat diversos autors: la intenció pietosa (Comerma 1923), la sensualitat (García Silvestre 1932), la circulació de la novel·la en grans tiratges (Dicc. 62 1979/2000), els motius temàtics (Dicc. 62 1979/2000),

l'esperit medieval (Vidal 1980), l'absència de deixis de castellanismes ni arcaïsmes (1984 Rubió i Balaguer, 2007 Valsalobre i Rosich, 2008 Dicc. GEC), el ritme més calmós que el *Partinobles* (2007 Valsalobre i Rossich), la condemna per part de Joan Lluís Vives (Comerma 1932, 1984 Rubió i Balaguer), la valoració de Menéndez y Pelayo (García Silvestre 1932), etc.

Amb aquestes dades, què podem dir que s'ha dit, què podem dir que sabem?:

Pierres de Provença és una novel·la anònima, traduïda del castellà al català pel canonge Honorat Comalada, de qui no sabem pràcticament res, a primeries del segle XVII. No coneixem ni la llengua original del text (llatí, occità o francès) ni si Comalada fa una traducció nova o arranja una edició catalana anterior (c.1538); malgrat que coneixem l'existència d'una edició de 1616, la primera que es conserva actualment és la de Cormellas (Barcelona 1650) i l'última la de Miquel i Planas en 1908, havent-ne un total d'entre cinc i onze edicions –que circulen fins i tot en resums de gran tiratge–, fonamentalment als segles XVII i XVIII. Obra imbuïda d'esperit medieval, però exempta d'arcaïsmes i de castellanismes. Tot i classificar-se dins la novel·la cavalleresca, també se li afegeix l'etiqueta de bizantina i, sobretot, de sentimental –no restant clar quin és l'element que més hi pesa, sense excloure la intencionalitat pietosa, no exempta d'alguns episodis sensuals que li va valdre la condemna de Joan Lluís Vives en *De Institutione christianae foeminae*. És una de les millors mostres del seu gènere, amb aventures, senzilles –encara que inversemblants–, però amb un ritme més tranquil que l'altra gran mostra del gènere, el *Partinobles*. Els dos personatges principals interessaven per llur afecte i constància. El llenguatge té gràcia i frescor. Els motius que configuren el relat pertanyen a difoses tradicions literàries: el tema de la barca apareix en un gran nombre d'obres, com també el de l'anell perdut, de clara procedència oriental (és present a *La reconeixença de Xakúntala*, de Kalidasa, i a *Les mil i una nits*).

Tot plegat, poca cosa, però un inventari com el que presentem ací sempre és convenient, i en el cas del *Pierres de Provença*, aquesta tasca encara no s'havia fet. A partir d'aquestes dades recollides, ara el que pertoca és la revisió del poc que sabem i continuar investigant en diferents línies de treball: d'una banda caldrà incorporar el que s'està estudiant des d'altres llengües; també caldrà contextualitzar l'obra de la manera més completa possible, gènere, llengua, traductor, etc. Ens cal avaluar quina presència real deuria tenir aquesta obra en els estudis literaris, de quines fonts beu la història que conta, per què es va imposar sobre d'altres títols del que s'ha anomenat narrativa cavalleresca breu, si acceptem o no aquesta etiqueta en lloc de la de novel·la sentimental o bizantina, que li podrien escaure més. Sense voler fer una apologia exagerada de la qualitat literària d'aquest text, hem de col·locar en el lloc que li correspon una obra que, vista la seua dilatada trajectòria editorial tant en català com en castellà, va gaudir del favor del públic lector més enllà del que la història de la literatura catalana ha deixat traslluir fins ara.

BIBLIOGRAFIA

- ALBERTÍ, Salvador (1966), *Diccionari biogràfic*, Barcelona, Albertí.
- ARLIMA: <http://www.arlima.net/no/314>
- BABBI, Anna Maria (ed.) (2003), *Pierre de Provence et la Belle Maguelonne*, Soveria Mannelli, Rubbettino.
- BARANDA, Nieves (1995), *Introducción a la seua edició de La historia de la linda Magalona y del cavallero Pierres de Provenza*, en *Historias caballerescas del siglo XVI*, II, Madrid, Turner, p. xxxi-xxxiii, xl.
- ____ (1998), “Transformarse para vivir: de roman medieval a historia de cordel decimonónica”, en *Actas del XII Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas. Birmingham 1995* (ed. A. M. Ward), 1, Birmingham, The University of Birmingham, pp.76-86.
- BARGALLÓ, Josep (1987), *Literatura catalana del segle XVI al XVIII*, Barcelona, Teide.
- BIBLIOTECA DEL CORPUS DIGITAL: <http://www.catedramariustorres.udl.cat/materials/biblioteca/histories/index.php?tipus=histories>
- BLOM, Helwi, (1996), “*Pierre de Provence* et la réception des romans de chevalerie médiévaux dans la France du XVIIe siècle”, *Cahiers de recherches médiévales*, 2, pp. 51-60.
- BOU, Enric (dir.) (2000), *Nou diccionari 62 de la literatura catalana*, Barcelona, Ed. 62.
- BOVER, August (1993), *Manual de catalanística*, Barcelona, Diputació de Tarragona/ Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BROCH, Àlex (dir.) (2008), *Diccionari de la literatura catalana*, Barcelona, l'Enciclopèdia Catalana.
- BROWN-GRANT, Rosalind (2008), *French Romance of the Later Middle Ages: Gender, Morality and Desire*, Nova York, Oxford University Press.
- CAMARENA, Julio; CHEVALIER, Maxime (2003), *Catálogo tipológico del cuento folklórico español. Tomo IV. Cuentos-novela*, Alcalá de Henares, Centro Estudios Cervantinos, pp. 69-74.
- CAMBOULIU, Francesc; MILÀ, Manuel (1910), *Estudis per a la història de la literatura catalana antiga*, Barcelona, Imprenta Literaria N'Arthur Suárez.
- CÁTEDRA, Pedro (1986), “Literatura e imprenta en la Barcelona del siglo XVII”, *El Crotalón. Anuario de Filología Española*, 2 (1985), pp. 607-639.
- COMAS, Antoni (1984), *Història de la literatura catalana*, 4, Barcelona, Ariel.
- COMERMA, Josep (1923), *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Políglota.
- CORTIJO, Antonio (2001), “*La Història de Pierres de Provença y de la gentil Magalona*”, dins A. Cortijo, *La evolución genérica de la ficción sentimental de los siglos XV y XVI*, Londres, Tamesis, pp. 49-53.
- DENK, Otto (1893), *Einführung in die Geschichte der altcatalanischen Litteratur*, Munic, M. Poessl.
- D'OLWER, Lluís (1927), *Resum de literatura catalana*, Barcelona, Barcino.
- FERRANDO, Antoni (2012), “Una revisió crítica del barroc valencià”, *Caplletra* 52, pp. 113-152.
- FONT, Norbert (1900), *Breu compendi de la història de la literatura catalana*, Barcelona, Estampa “La Catalana”.
- GALDERISI, Claude (2009), “Le Raffinement de la souffrance idyllique. Sur *Pierre de Provence et la Belle Maguelonne*”, dins J. Vincensini i C. Galderisi (eds.), *Le Récit idyllique. Aux sources du roman moderne*, París, Classiques Garnier, pp. 79-99.
- GARCÍA COLLADO, Marian (1994), “Historia cultural de un libro popular. Las reescrituras de la *Historia de Pierres de Provenza y la linda Magalona*”, *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, XLIX, 1, pp. 179-197.
- GARCÍA SILVESTRE, Manuel (1932), *Història sumària de la literatura catalana*, Barcelona, Balmes.
- GÓMEZ REDONDO, Fernando (2012): “*Historia de la linda Magalona*”, dins F. Gómez *Historia de la prosa de los Reyes Católicos: el umbral del Renacimiento*, 2, pp. 1755-1764, Madrid, Cátedra.

- GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA: <http://www.enciclopedia.cat/>
- INFANTES, V. (1989): "La prosa de ficción renacentista: entre los géneros literarios y el género editorial", *Journal of Hispanic Philology*, 13-2, 115-124.
- ____ (1991), "La narración caballerescas breve", dins M. E. Lacarra (ed.) *Evolución narrativa e ideológica de la literatura cavalleresca*, pp. 165-181, Universidad del País Vasco, Servicio Editorial.
- LOBATO, Lucila (2009), "Acercamiento al género caballeresco breve del siglo XVI: características persistentes del personaje protagonista", *Destiempos*, 23, pp. 379-402.
- LUNA, Karla Xiomara (2015), "Bibliografía de las historias caballerescas breves (1995-2015)", *Tirant*, 18, pp. 317-360.
- MASSOT, Josep; MOLAS, Joaquim (dirs.) (1979), *Diccionari de literatura catalana*, Barcelona, Ed. 62.
- MASSOT, Josep (1980), *Trenta anys d'estudis sobre la llengua i la literatura catalanes (1950-1980)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ____ (2004), "Els estudis sobre història literària", dins *Història de la historiografia catalana*, ed. A. Balcells, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, pp.301-315.
- MIQUEL I PLANAS, Ramon (ed.) (1908), *Pierres de Provença*, Barcelona, Fidel Giró.
- MIRALLES, Eulàlia (2011), "Poesia, teatre i prosa del barroc", dins *Panorama crític de la literatura catalana*, 3ª ed., Albert Rossich, Barcelona, Vicens Vives, pp. 253- 573.
- PARIS, Gaston (1889), "Compte rendu" a *Poemeti popolari italiani d'Alessandro D'Ancona*, Romania, XVIII, pp.508-512.
- PASTOR, Vicent (2016), "Les edicions catalanes del Pierres de Provença". *Scripta*, 7, pp. 52-69.
- PERS, Magí (1857), *Historia de la llengua y de la literatura catalana*, Barcelona, José Tauló.
- RIQUER, Martí (1947), *Resumen de literatura catalana*, Barcelona, Seix Barral.
- ____; MOLAS, Joaquim (1964), *Història de la literatura catalana*, 3, Barcelona, Ariel.
- ROSSICH, Albert (1994): "Decadència i Renaixença: una visió programàtica de la literatura catalana. La literatura del XVI i del XVII vista des de la Renaixença", dins *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença* (18-22 de desembre de 1984, 2, pp. 33-50, Barcelona, Estudis Universitaris Catalans/ Curial Edicions catalanes.
- ____ (2010): "La narrativa catalana entre el *Tirant* i *L'orfeneta de Menargues*", dins *Del cinccents al setcents. Tres-cents anys de literatura catalana*, ed. Eulàlia Miralles pp. 160-161, Bellcaire d'Empordà, Vitel·la.
- ROUDAUT, François (ed.) (2009), *Pierre de Provence et la belle Maguelonne*, París, Éditions Classiques Garnier.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1984-86), *Història de la literatura catalana*, 2, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ____ (1993), *Llibreters i impressors a la Corona d'Aragó*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni (1901), "Literatura catalana", dins *Sumario de la historia de la literatura espanyola*, Barcelona, Imprenta casa provincial de caridad, pp. 65-107.
- RUIZ, Joan (1954), *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Teide.
- SIMÓN, Antoni (2003), *Diccionari d'historiografia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- VALSALOBRE, Pep.; ROSSICH, Albert (2007), *Llengua i cultura catalanes (segles XVII-XVIII)*. Barcelona, UOC.
- VIDAL ALCOVER, Jaume (1980), *Síntesi d'història de la literatura catalana*, Barcelona, La Magrana.
- VINCENSINI, Jean-Jacques (2007), " Genres et « conscience » narrative au Moyen Âge. L'exemple du récit idyllique", *Littérature* 4/2007, 148, pp. 59-76.
- ____; GALDERISI, Claude (eds.) (2009), *Le Récit idyllique. Aux sources du roman moderne*, París, Classiques Garnier.

